

kanssa risteytyviä uomia puhekielestä. Toivon mukaan Maria Vilkuna voi tarttua asiaan. ■

KAIJA KUIRI

Polvikatu 2 B 8, 33100 Tampere

LÄHTEET

CHESTERMAN, ANDREW 1991: On definiteness. A study with special reference to English and Finnish. Cambridge University Press, Cambridge.

HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED – VILKUNA, MARIA 1980: Suomen tekstilauseiden piirteitä: kvantitatiivinen tut-

kimus. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Helsinki. (Ns. HKV-korpus on tämän työn korpus.)

HÄKKINEN, KAISA 1994: Kielitieteen perusteet. Tietolipas 133. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

ITKONEN, TERHO 1980: Spesies suomessa ja germaanisissa kielissä. – Virittäjä 84 s. 27–38.

LARJAVAARA, MATTI 1988: Suomen kvantitatiivinen spesies. – Virittäjä 92 s. 469–503.

TUOMIKOSKI, R. 1969: Asemoisilmaustemme luokittelusta. Suomi 114:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

KIELIOPIN SYNTY

Joan Bybee, Revere Perkins ja William Pagliuca *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world.* The University of Chicago Press, Chicago & London 1994. XXII + 398 s. ISBN 0-226-08665-8.

Tämä kirja käsittelee kielten typologiaa, tarkemmin sanottuna kieliopillisten kategorioitten alkuperää, syntyä ja kehitystä. *The evolution of grammar* on itse asiassa loppuraportti vuosikymmenen kestäneestä tutkimushankkeesta. GRAMCATS-projektissa kartoitettiin kaikki verbin morfologiset kategoriat (minkä ansioista voidaan tehdä eräitä yleisempiäkin päätelmiä, mm. kielen morfologisen tyyppin ja eräiden kieliopillistumiseen liittyvien mekanismien suhteista). Kirjassa keskitytään kuitenkin tempuksen, aspektin ja modaalisuuden (TAM) ilmaisukeinoihin.

Kirjan takakannen kertoman mukaan Joan Bybee, Revere Perkins ja William Pag-

liuca esittävät kieliopin kehityksestä uuden teorian, joka mullistaa generatiivisen kieliopin selitysmallit. Tekijöiden mukaan kieliopillisten kategorioiden merkityssisältö kehittyy vähitellen ja prosessi on hämmästyttävän samankaltainen eri kielissä. »Evoluutio» on avainsana tekijöiden typologista ideologiaa arvioitaessa: se esiintyy paitsi tämän kirjan otsikossa, myös sekä Perkinsin (1980) että Pagliucan (1982) väitöskirjojen nimissä.

Tempus- ja aspektirintamalla Bybeen ja kumppaneiden kirja vertautuu merkittävässä Comrien perusteoksiin (1976, 1985). Pääasialliset hypoteesinsa Bybee muotoili jo morfologiakirjassaan (1985), ja eräitä yl-

lättävän samansuuntaisia havaintoja teki Östen Dahl samana vuonna ilmestyneessä, erilaiseen aineistoon ja metodiin pohjautuvassa kirjassaan: 1. tietyt keskeiset aspekti- ja tempusmerkitykset ovat taipuvaisia kieliopillistumaan eri kielissä; 2. muoto ja merkitys kulkevat käsi kädessä, ts. tyypillisiin kieliopillisiin merkityksiin viitataan tietyntyyppisillä merkitsimillä. Bybee ja Dahl muotoilivat yhteisessä artikkelissa (1989) »BD-näkemyksen» perusteet: maailman kielissä tavattavat morfologiset muodot ja perifrastiset rakenteet, joita nimitetään »grammeiksi» (*gram*, Bybee 1986), voidaan typologisessa tarkastelussa järjestää rajalliseksi määräksi kategoriatyyppejä (*gram-types*). Kullakin universaalilla kategoriatyypillä on prototyyppinen merkitys ja sille luonteenomainen (affiksaalinen tai analyttinen) morfologia. Semanttisesti prototyyppiset kategoriat on postuloi- tu universaalien käsitteellisen tason ja konkreettisten kielten grammien merkitysten väliin (s. 47–48; Bybee ja Pagliuca 1987). TAM-kategorioita ei oikeastaan välttämättä tarvitse alistaa kuuluviksi johonkin yläkategorioista (tempus, aspekti, modus), jotka ovat abstraktioita. Bybee ym. esittävät termi- ja käsiteluettelossaan (s. 316–324) tavallisuudesta poikkeavan jaottelun: 1. aspektit ja tempukset (temporaalinen deiksis, aspektit, suhteelliset tempukset), 2. tekijäkeskeinen modaalisuus (*agent-oriented modalities*), 3. modukset (episteemiset, imperatiivit, alisteiset, ehtolauseissa ja muissa esiintyvät) ja 4. uutena yläkäsitteenä *evidentiaalisuus* (vrt. Willett 1988).

KIELET, LÄHTEET, METODI

Kirjan hakemistossa on yli 110 kieltä. Varsinainen systemaattisesti kerätty aineisto koostuu seitsemästäkymmenestäkuudesta 25 eri kielikuntaan kuuluvasta kielestä. Kielet on valittu huolellisesti, so. lähisuku-

kieliä ei ole otettu mukaan ja muutenkin on geneettinen etäisyys pyritty maksimoimaan. Suurin osa kielistä on, kuten arvata saattaa, varsin eksoottisia. Tutummasta päästä ovat udmurtti, uiguuri, kaukasialaiskieliä edustava abhaasi, sukulaisettomat baski ja inuit sekä tietenkin mukaan päässeet indoeurooppalaiset kielet. Projektin dokumentaatiosta käy myös selville, että monta kieltä on jouduttu hylkäämään satunnaisotannan jälkeen sen vuoksi, että niistä ei itse asiassa tiedetä mitään (ei ole kielioppia). Esimerkiksi keskisen Uuden Guinean kieliä on jouduttu vetämään hatusta 23 kertaa, ennen kuin sieltä on löytynyt kieli (keiganan murre yagara), josta on kuvaus olemassa, ja vasta 29. kerta on antanut itätsadilaisen kielten edustajan (margi).

Aineistoon liittyy ongelmia: sukulaisia vailla olevat kielet on käsitelty omana ryhmänä (yht. 47 kieltä; Voegelin ja Voegelin 1978), josta on katsottu riittäväksi ottaa tarkasteluun kaksi kieltä, baski ja inuit. Perusteltuna voisi pitää myös juuri tällaisten »eristyneiden» kielten ottamista mukaan runsaammin, jos kerran geneettinen vieraus on kriteerinä. Toisaalta maantieteelliset seikat eivät ole suoranaisesti vaikuttaneet otantaan. (Korpuksenvalinnan ongelmista typologiassa ks. Bell 1978, Dahl 1985: 37–43, Perkins 1989 ja Nichols 1992.)

Toinen ongelma (jota pohtii Dahl 1985: 37) on sekundaarilähteiden käyttö: tiedot tutkittavista kategorioista on saatu standardikieliopeista. Eräiden kielten tietojen ja tulkintojen validiteetti on selvästi aivan toista luokkaa kuin niiden kielten, joiden suhteen on jouduttu luottamaan vain kielioppien antamaan tietoon. Monia indoeurooppalaisia kieliä, joita otoksessa edustavat latina, nykykreikka ja tanska sekä bihari ja baluchi, on tutkittu enemmän kuin valtaosaa maailman kielistä. Bybee ym. käyttävätkin tutkimuksensa hypoteeseihin ja ana-

lyyseihiin myös varsinaisen korpuksensa ulkopuolista aineistoa, erityisesti englantia ja espanjaa, sekä muita kieliä, joiden historia on suhteellisen hyvin tutkittu (germaaniset, romaaniset ja kelttiläiset kielet sekä dravid- ja bantukielet). Itse asiassa hypoteesit onkin muodostettu »tunnettujen» kielten pohjalta ja ne testataan valitun korpuksen aineiston valossa.

UNIVERSAALIT POLUT

Kieliopillistumisen käsite ei ole viime vuosikymmenien tuote, mutta sen uusi tuleminen ajoittunee 70-luvulle, jolloin eräät tutkijat (mm. Raimo Anttila) käyttivät sitä ennen kaikkea kielen muutosten selittämisessä. Lingvistisen typologian kehitys viimeksi kuluneiden runsaan kymmenen vuoden aikana on vakiinnuttanut termin *grammaticalization* kuvaamaan tutkimussuuntausta, jonka tulokset eivät rajoitu kielen diakronian selvittämiseen vaan auttavat ymmärtämään kieliopin mekanismeja yleensä (ks. Heine ym. 1991: 11). Vaikka Bybee käyttää ilmiöstä lyhyempää nimitystä *grammaticization* toisin kuin useimmat muut kirjoittajat (Lehmann 1982, 1985 ja 1986, Heine ja Reh 1984, Heine ja Traugott 1991, Heine ym. 1991, Hopper ja Traugott 1993), hänen tutkimuksensa liittyy tähän samaan suuntaukseen. Terminvalinta ei siis ole mitenkään ideologinen (s. 4).

Bybeen ja hänen työtoveriensa tutkimus risteyttää diakronisen tarkastelun ja kielten synkronisen vertailun. Näin se näyttää varsin havainnollisesti, miten suhteellista on kielioppirakenteen vakiintuneisuus: historiallisesti todennetut prosessit ovat tosiasiassa käynnissä koko ajan. Samojen mekanismien ja säännönmukaisuuksien esiintyminen tulkitaan viime kädessä osoitukseksi kaikille kielille yhteisestä kognitiivisesta ja kommunikatiivisesta rakenteesta (s. 15).

Keskeinen hypoteesi on, että kieliopillistuminen on olemukseltaan samanlaista riippumatta kielestä. Tämän hypoteesin toteennäyttämiseksi osoitetaan kieliopillistumisväyliä (*paths of grammaticization*) ja esitetään, että väylät ovat universaaleja ja kehitys niitä pitkin tapahtuu yhteen suuntaan (*unidirectionality*). Aineisto osoittaa, miten muoto ja merkitys vaihtelevat toisistaan riippuen, joten — takakansitekstin mukaan taas — »merkityksen kieliopillistumiseen liittyy muodon kieliopillistuminen». Näin esitettynä väittäminen on triviaali: totta kai on oltava olemassa muoto, joka osoittaa merkityksen, jos se kieliopillistuu. Kyseessä on kuitenkin se, että sekä merkitys että muoto »kuluvat»: yhä yleisempi merkitys liittyy yhä niukempaan ilmaisuun. Tietynlainen merkitys kieliopillistuu yleensä tietynlaisena muotona, sama merkitys ilmaistaan eri kielissä yleensä samantyyppisellä morfologialla (esim. preteriti sidonnaisella morfeemilla).

On kiintoisaa ja hämmentävää, että voidaan puhua toisaalta jonkin rakenteen — siis muodon — kieliopillistumisesta ja toisaalta tietyn merkityksen kieliopillistumisesta mutta sekin on perusteltua. Esimerkiksi voimme sanoa, että futuuri ei merkityksenä ole kieliopillistunut suomessa — useimmiten tulemme toimeen preesensmuotoa käyttämällä. Englannissa taas on valittava jokin futuurigrammeista lähes aina tulevaan aikaan viitattaessa. Toisaalta voimme kuitenkin sanoa, että rakenne *tulla* + 3. inf. illat. on kieliopillistumassa. Sillä on futuurin merkitys ja apuverbinä käytetty verbi on kadottanut leksikaalisen merkityksensä esim. lauseessa *Hän tulee lukemaan runojaan vielä monta kertaa* (vs. *Hän tulee tänne lukemaan runojaan*). Sama merkityksen ja muodon epäsymmetria pätee myös progressiivirakenteeseen: emme voi sanoa, että tämä merkitys olisi kieliopillistunut suomessa. Samaan aikaan kui-

tenkin on olemassa muotokategoria (*olla* + 3. inf. iness.), joka on lähtenyt kieliopillistumisen tielle. Silti emme pysty sanomaan, tulevatko nämä merkitykset koskaan kieliopillistumaan niin, että kyseisten grammi- en käyttö olisi pakollista.

PERFEKTI- JA PREESENSVÄYLÄT

Kirjassa käsitellään tempusta ja aspektia erityisesti kappaleessa 3 (perfektiivisen aspektin ja preteritin kehitys, josta käytän nimitystä *perfektiväylä*) ja kappaleessa 5 (imperfektiivisen aspektin ja preesensin kehitys, *preesensväylä*). Edellinen väylä tuottaa narratiivissa tarvittavan funktionaalisen kategorian (menneistä puhumisen oletusfunktio on kerronta), jälkimmäinen välittömässä keskustelussa tai ajallisesti täsmen- tämättömien väitteiden esittämisessä tarvit- tavan grammin.

Mennyt aika ja perfektiivinen aspekti- merkitys kietoutuvat toisiinsa niin, että uni- versaalin kehitysväylän päässä hämmöttää joko perfektiivi(nen aspekti) tai (yleis)pre- teriti (tempus). Onko tuloksena perfektiivinen vai yleispreteriti, riippuu siitä, onko kie- lessä erikseen olemassa imperfektiivistä mennyttä aikamuotoa. Ranskan perfektis- tä (*passé composé*) on kehittynyt puhuttuun kieleen perfektiivinen preteriti, koska jär- jestelmässä on ennestään ollut imper- fektiivinen preteriti (*imparfait*). Saksan perfektistä (*Perfekt*) taas on tulossa yleis- preteriti, koska *Imperfekt*, jonka se korvaa, ei ole aspektuaalinen.

Universaali kehityskulku kertoo perfek- teistä (Bybeen termien *anterior*) muutakin kuin yllä mainittiin: ne syntyvät tavallises- ti kahta kautta, joko *resultatiiveista*, jolloin niiden tyypillinen ilmaisumuoto on joko (todennäköisesti passiivilähtöinen) *sum-* tai (possessiivilähtöinen) *habeo-*merkityksi- sellä apuverbillä muodostettu analyttinen konstruktio, tai sitten perfekti on kieli-

opillistunut *kompletiivista*, rakenteesta, joka korostaa toiminnan loppuunsaoritta- mista. Kummallekin perfektiiville on li- säksi ominaista, että ne voivat edelleen ke- hittyä perfektiiveiksi tai (yleis)preteriteiksi. Erona tässä kehityskulussa on, että komp- letiivit voivat siirtyä suoraan perfektiiveik- si.

Kieliopillistumiskehityksen alaiseksi joutunut leksikaalinen aines heijastuu grammin myöhempisiin vaiheisiin. Staattiset apuverbit osallistuvat resultatiivin ja perfek- tin muodostamiseen, kun taas kompletiiveja muodostamassa voi olla vain dynaaminen verbi (s. 57). Perfektiä, joka on muodostettu staattisella apuverbillä, voisi aina olettaa käytettävän myös resultatiivin merkitykses- sä (nämä merkitykset on usein vaikea pitää erillään), mutta Bybeen ym. aineistossa on myös sellaisia tämäntyyppisiä perfektejä, joilla resultatiivimerkitystä ei ole havaittu (mikä voi tietysti johtua aineiston, kieliop- pien, puutteista).

Perfektiväylän lopputuloksena oleva preteriti sopii esimerkiksi muodon ja mer- kityksen vastaavuudesta: useimmissa kie- lissä on mennyttä aikaa tai perfektiivistä as- pektia ilmaiseva kieliopillinen muoto, jos niissä yleensä on tempus- tai aspektimuo- toja. Valtaosassa tapauksia preteriti ja per- fektiivinen aspekti merkitään sidonnaisel- la morfeemilla: affiksi liittyy kiinteästi ver- bin vartaloon. Toinen esimerkki voisi olla progressiivi tai perfekti (ne ovat preesens- ja perfektiväylien alku- tai keskivälillä): niitä merkitään valtaosassa kielistä (Dahlin 1985 otoksessa 85 %:ssa) perifrastisesti. Ne ovatkin universaalissa katsannossa »nuo- rempia grammityyppejä», joiden odotetaan kehittyvän edelleen: progressiivin *habitu- aaliksi* ja edelleen *imperfektiiviksi* tai *pree- sensiksi*, perfektin perfektiiviksi tai yleis- preteritiksi, kuten edellä oli puhe. Perfekti on analyttinen esim. suomessa, virossa, ruotsissa, englannissa, saksassa ja ranskas- ▷

sa. Saksassa ja ranskassa perfekti on kuitenkin »vanha», sillä on muita käyttöjä: ranskan *passé composé* toimii myös perfektivisenä preteritinä, ja saksan perfektiä käytetään yleispreteritin merkityksessä (*Gestern bin ich im Wald spazieren gegangen, und habe auf einmal eine Schlange gesehen...*). Odotettavissa siis olisi, että nämä perfektit muututtuaan täysin preteriteiksi syntetisoituisivat. Latinan *perfectum* ei, kuten tiedetään, ole merkitykseltään perfekti, vaan perfektivinen preteriti (*veni, vidi, vici!*), ja — aivan oikein — sen rakenne onkin syntetinen.

FUTUURI- JA MODAALIVÄYLÄ

Modaalisuutta käsitellään kappaleessa 6 ja futuuria kappaleessa 7. Bybeen ym. mukaan tekijälähtöinen modaalisuus johtaa puhujalähtöiseen tai episteemiseen. Suomen pakkoa tai välttämättömyyttä ilmaiseva partisiippi rakenne näyttää toimivan samoin kuin englannin *must*: futuurissa sillä on 'pakko'-merkitys (*kirjeen on oltava perillä ensi viikolla*), mutta preesensissä (*kirjeen on nyt jo oltava postissa*) ja menneessä ajassa (*kirjeen oli oltava laatikossa*) sillä on episteeminen merkitys. *Pitää*-verbin vastineelta virossa taas löytyy myös evidentialista käyttöä. Mahdollisuuden ja todennäköisyyden kehittyminen tekijäkeskeisistä modaliteetin ilmauksista (pakko, tarve, kyky, halu) saa vahvistusta myös suomen murteiden ja sukukielten variaatiosta tässä suhteessa (esim. *mahtaa, voida, saada, saattaa*). Epäsuorien tai alisteisten modusten synty on niin ikään mielenkiintoinen kysymys. Subjunktiivin yksi lähde on vanha indikatiivi, jonka uusi syrjäyttää ja työntää alisteisiin lauseisiin, jossa se analysoidaan uudelleen (*reanalysis*; ks. Hopper ja Traugott 1993: 40–56 sekä Langacker 1977) ja säilyy, mutta subjunktiivina. Esimerkiksi klassisen armenian ind. preesens

on nykyarmeniassa muuntunut subjunktiiviksi ja ind. imperfekti konditionaaliksi (s. 231–233).

Futuurin käsittely on olennaisilta osiltaan sama kuin tekijöitten aiemmin julkaisussa artikkelissa (1991). Kvantitatiivinen analyysi eri futuurien iän ja morfologian korrelaatioista on kirjasta jätetty pois, ja vastaava ristiintaulukointi on tehty perfektiväylän osalta (kappaleessa 4). Futuurin taival kulkee usein halun, pakon tai muiden modaalisten merkitysten ilmausten kautta, mutta yhden ryhmän muodostavat myös liikeverbilähtöiset futuurit. Kiintoisaa on, että suomen *tulla*-futuuri ei näytä suosivan »välittömän futuurin» merkitystä, kuten suurin osa muiden kielten vastaavista (toisin kuin 'mennä'-futuurit, s. 272).

KIELIOPIILLISTUMISEN MEKANISMEJA

Tärkeimpinä semanttisen muutoksen mekanismeista, joiden kautta sanastollinen substanssi muuttuu kieliopilliseksi, ts. vapaat morfeemit kieliopillistuvat ja menettävät leksikaalisen merkityksensä, pidetään usein *metaforista siirtymää* ja *implikaatioiden konventionaalistumista* (tai päättelyä; Hopperilla ja Traugottilla 1993: 63–93 »pragmatic inferencing»). Bybee ym. ovat osittain epäilevällä kannalla kysymyksessä metaforien osuudesta kieliopillistumiseen. Kun leksikon osalta on osoitettu metaforien merkitys muutosten lähteenä, niin kieliopillistumisessa tekijät näkevät sen hyvin rajoittuneena. Useimmissa tapauksissa, joissa väitetään metaforan aiheuttavan kieliopillistumista, metaforinen prosessi on tapahtunut jo ennen kieliopillistumista, ts. sanastoaines, joka muuttuu kieliopilliseksi, on jo ennen tätä vaihetta kokenut metaforisaation. TAM-kategorioissa metaforinen siirtymä ei ole tavallinen, vaikka esim. Sweetser (1990) ja Heine ym. (1991: 48)

pitävät sitä keskeisenä kieliopillistumismekanismina. Bybee ym. osoittavat, että esimerkiksi lokatiivisista ilmauksista peräisin olevien progressiivirakenteiden selittämiseen ei tarvita metaforaa, koska tempo-raalinen elementti on niissä jo alun perin (s. 291–292; Bybee ja Dahl 1989). Ainoa, mitä niiden kieliopillistumisessa on oletettava, on spatiaalisen elementin katoaminen tai väistyminen taka-alalle. Näin kyseessä on vain implikaation konventionaalistuminen ja yleistys. Englannin *must-* ja *should-*lauseita tulkittaessaan tekijät näkevät ensin mainittujen episteemistymisessä metaforisen prosessin, kun taas jälkimmäisten (nuorempien) kohdalla kyseessä on päättely: 'pakko'-merkitys sisältää implisiittisesti episteemisen merkityksen.

Kieliopillistumisen kanssa käsi kädessä kulkee aina kieliopillisen muodon kasvava frekvenssi. Se liittyy myös yleistyksen (*generalization*), harmonisoitumiseen (*harmony*) ja kontekstimerkityksen omaksumiseen (*absorption*). Viimeksi mainitusta voi pitää esimerkkinä edellä esitettyä klassisen armenian vanhan indikatiivin väistymistä päälauseesta uuden ind. preesensin tieltä ja erikoistumista subjunktiiviksi: tavallaan nollagrammi imee sivulauseesta sen merkityksen. Yleistyksestä Bybee ym. esittävät esimerkkinä englannin *can-*verbin asteittaisen riisumisen merkitystä rajoittavista piirteistä (s. 290): (tekijän) osaaminen, (mentaali) kyky → (tekijän) kykeneminen (yleensä) → mahdollisuus. Harmonisoitumista esiintyy kieliopillistumisen myöhäisessä vaiheessa (kuten kontekstimerkityksen omaksumistakin), esimerkkinä *consecutio temporum* ja kongruenssi-ilmiöt (s. 294).

Mitä me tästä opimme synkronista analyysia ja kielten vertailua ajatellen? Ensinnäkin, kielen (ala)järjestelmät eivät luultavasti ole symmetrisiä eivätkä kovin ekonomisia. Toiseksi, universaaleja kategorioita

ovat semanttisten kenttien keskeiset alueet, jotka kieliopillistuvat helposti. Bybeen ym. mukaan näitä kategoriatyyppejä on kolmeitoista (s. 301–302): perfektiväylän varrella komplettiivi, resultatiivi ja perfekti (anterior) sekä päätepisteessä perfektiiivi ja preteriti; preesensväylän varrella progressiivi ja habituaali sekä päätepisteessä imperfektiivii (tämän katsotaan ilmeisesti kattavan myös preesensin, koska sitä ei ole erikseen mainittu); tekijäkeskeiset, episteemiset ja puhujakeskeiset modaalit sekä futuuri ja alisteiset modukset (subjunktiivii, konditionaali).

KIELIOPILLINEN IKÄ JA FONOLOGINEN REDUKTIO

Kappaleessa 4 käytetään aiemmin futuureihin sovellettua (Bybee ym. 1991) kvantitatiivista analyysia, jolla testataan morfologisen (fonologisen) redusoitumisen ja merkityksen muutoksen (kieliopillisen iän) paralleelisuutta. Tilastollinen merkitsevyys on osoitettu taulukoimalla ristiin *Perfage* (perfektiväylän grammien luokitus niiden merkityksen = iän mukaisesti 1–5) ja vastaavien muotojen redusoituneisuus tutkitussa aineistossa. Mahdollinen virhelähde saattaisi olla morfologinen tyyppi (esim. isoivat kielet eivät fuusioi, joten niiden apuverbit eivät voi koskaan affiksoitua pääverbiin). Tätä koskeva testi osoitti kuitenkin, että morfologinen reduktio korreloi kieliopillisen iän kanssa riippumatta kielen tyypistä. Kaksi parametria kolmesta on tosin selvästi sidoksissa morfologiseen typologiaan: muodon riippuvuus ympäristöstään (*dependence*) ja sulautuminen pääverbiin (*fusion*) saavat keskimäärin suuria arvoja fuusioivissa kielissä, keskinkertaisia arvoja agglutinoivissa kielissä ja alhaisia arvoja isoivissa kielissä (s. 116). Lyhyys (*shortness*) on kolmas tunnuslukuista, joita tekijät käyttävät testatessaan hypotee-

sejaan. Kappaleessa 4 on ristiintaulukointia käyttäen todistettu tilastollisesti oikeiksi hypoteesit 1) universaaleista väylistä, 2) morfologisen ja semanttisen redusoitumisen paralleelisuudesta ja 3) muutosten yksisuuntaisuudesta. Universaaliksi todistamiseksi olisi nyt vain pystyttävä vakuuttamaan, että otos maailman kielistä on edustava.

Intuitiivisesti monet päätelmät tuntuvat oikeilta, samoin testien rakenne. Ottakaamme esimerkiksi lyhyiden parametri, jonka arvo taulukossa vaihtelee 1:n ja 12:n välillä. Suomen preteriti (ns. imperfekti) sijoittuu vanhimpaan (Perfage 5 = simple pasts) ja perfekti toiseksi nuorimpaan (Perfage 2 = young anteriors) merkitysluokkaan. Preteriti saisi lyhyysarvoksi vähintään 8, mikä on varsin tavallinen vanhimmilla grammeilla (vanhoista perfekteistä preteriteihin), perfektin jäädessä tasolle 1–2. Aineistossa ei ole yhtään slaavilaista kieltä, mutta niiden vanha perfekti (nykykielen kannalta preteriti) saisi korkeita arvoja huolimatta siitä, että apuverbi on eräissä kielissä tallella. Pohjois- ja länsislaavilaisissa kielissä kyseessä on kieliopilliselta iältään vanha perfekti (Perfage 3 = old anterior), ja sen siirtyminen preteritiksi on morfologistenkin arvojen perusteella odotettua. Koko aspekti- ja aikamuotojärjestelmä näyttäytyy näissä kielissä kuitenkin hyvin erikoisena myös tämän aineiston valossa (aikaisemmin sen on osoittanut Dahl 1985). Slaavilaisyyppisiä »rajoittimista» (*bounders*) syntyneitä perfektiivisiä (s. 87) löytyy aineistosta vain yksi (margi) ja muutoinkin niukasti (gruusia, s. 87; Dahl 1985: 84–89 mainitsee unkarin ja balttilaiset kielet, mutta osoittaa myös margin systeemin poikkeavan huomattavasti slaavilaisesta). Orastavana ilmiö on kuitenkin tavallinen (vrt. englannin *eat up*, ruotsin *brinna upp/ner*, saksan *ausschlafen*) ja esim. virossa tietyissä tapauksissa kieliopillistumassa (*maha kukku-*

ma/tapma, ära surema). Vastaava leksikaalinen aines esiintyy useissa Bybeen ym. aineiston kielissä kompletiivin lähteenä. Tunnusomaista rajoittimista syntyneille grammeille on leksikaalinen vaihtelu.

MIHIN KIELIOPILLISTUMISTA TARVITAAN?

Bybee on toisella kannalla kuin Heine ym. (1991) ja eräät muut kysymyksessä kieliopillistumisen syistä. Miten selitetään koko ilmiö? Ratkaiseva käsite on funktionaalinen aukko: onko kielen järjestelmässä puute, joka on korjattava, ja sitä vartenko uusi kielioppimuoto tarvitaan ja syntyy? Tämän Bybee kiisti jo edellisessä kirjassaan (1985), samoin Hopper ja Traugott (1993: 125). On helppo olla samaa mieltä, kun ajattelee vaikkapa ranskan *passé composé* kehitystä uudeksi perfektiiviseksi preteritiksi, kun kielessä samaan aikaan on samanmerkityksinen *passé simple*. Ranskassa on myös uusi, analyttinen futuuri, joka valtaa alaa vanhalta synteettiseltä futuurilta. Vastaavanlaisia tapauksia löytyy kielistä vaikka kuinka paljon. Tästä näkökulmasta katsottuna suomen *tulla -mAAn -futuurin* kehitys näyttää luonnolliselta; sen käyttöä on kylläkin pyritty rajoittamaan sillä perusteella, että se on tarpeeton: preesens viittaa suomessa myös tulevaisuuteen. Mutta tähän ei merkitse mitään muuta kuin että erityistä futuurirakennetta ei ole pakko käyttää, ts. se ei ole kieliopillistunut.

Jos kieli ei muutu johonkin tarpeeseen, niin miksi kieliopillistumista sitten tapahtuu? Bybee ym. lienevät oikeassa arvellessaan kieliopin — sanajärjestyksen ja taivutusmorfeemien — helpottavan kielentuotamisprosessia (s. 299) tarjoamalla valmiita rakenteita, joilla on suhteellisen väljä merkitys. Näin pyrkimys automatiikkaan ja tarve etsiä uusia ilmaisukeinoja pitävät kielen ainaisessa liikkeessä.

Bybee, Perkins ja Pagliuca ovat saaneet aikaan vaikuttavan kokonaisuuden: kirjan vajaalla 400 sivulla käsitellään kieliopilliset keinot, joilla maailman kielissä ilmaistaan tempusta, aspektia ja modaalisuutta. Lähes sata sivua kirjan lopusta on liitteitä: taulukoita, lähdeluetteloita ja hakemistoja, lisäksi tekstissä on kymmenen kuviota havainnollistamassa teoreettisia väittämiä ja yli kuusikymmentä tutkimustuloksista kertovaa taulukkoa. Kuitenkin kirja on suhteellisen helppolukuinen, sillä keskeiset väittämät toistetaan tekstissä useita kertoja. TAM-kategorioita tutkiville kirja on aarreaitta, muille ehkä vaikeammin lähestyttävä. Mutta jokaiselle kielentutkijalle se on tärkeä niiden perustavanlaatuisten kielen toimintaa ja muutosta koskevien kysymysten takia, joihin se yrittää antaa oman vastauksensa. ■

HANNUTOMMOLA

Slaavilaisten kielten laitos, PL 4,

00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *htommola@waltari.helsinki.fi*

LÄHTEET

- BELL, A. 1978: Language samples. – J. Greenberg (toim.), *Universals of human language*. Vol. 1. Method and theory. Stanford University Press, Stanford.
- BYBEE, JOAN L. 1985: Morphology. A study of the relation between meaning and form. *Typological Studies in Language* 9. Benjamins, Amsterdam.
- 1986: On the nature of grammatical categories: a diachronic perspective. – Eastern States Conference on Linguistics 2 s. 17–34.
- BYBEE, J[OAN] L. – DAHL, Ö[STEN] 1989: The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. – *Studies in Language* 13 s. 51–103.
- BYBEE, JOAN L. – PAGLIUCA, WILLIAM 1987: The evolution of future meaning. – A. G. Ramat, O. Carruba & G. Bernini (toim.), *Papers from the 7th international conference on historical linguistics* s. 109–122. Benjamins, Amsterdam.
- BYBEE, JOAN L. – PAGLIUCA, WILLIAM – PERKINS, REVERE 1991: Back to the future. – Bernd Heine & Elizabeth Traugott (toim.), *Approaches to grammaticalization* Vol. II s. 17–58.
- COMRIE, BERNARD 1976: Aspect. An introduction to the study of verbal aspect and related problems. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1985: Tense. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAHL, ÖSTEN 1985: Tense and aspect systems. Blackwell, Oxford.
- HEINE, BERND – CLAUDI, ULRIKE – HÜNNEMEYER, FRIEDERIKE 1991: Grammaticalization: A conceptual framework. University of Chicago Press, Chicago.
- HEINE, BERND – REH, MECHTHILD 1984: Grammaticalization and reanalysis in African languages. Helmut Buske, Hamburg.
- HEINE, BERND – TRAUGOTT, ELIZABETH (toim.) 1991: *Approaches to grammaticalization* 1–2. Benjamins, Amsterdam.
- HOPPER, PAUL J. – TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS 1993: *Grammaticalization*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- LANGACKER, RONALD W. 1977: Syntactic reanalysis. – Charles N. Li (toim.), *Mechanisms of syntactic change* s. 57–139. University of Texas Press, Austin.
- LEHMANN, CHRISTIAN 1982: Thoughts on

- grammaticalization: A programmatic sketch. Vol. I. Arbeiten des Kölner Universalien-Projekts 48. Universität zu Köln, Institut für Sprachwissenschaft.
- 1985: Grammaticalization: synchronic variation and diachronic change. – *Lingua e Stile* 20 s. 203–218.
- 1986: Grammaticalization and linguistic typology. – *General Linguistics* 26 s. 3–23.
- NICHOLS, JOHANNA 1992: Linguistic diversity in space and time. The University of Chicago Press, Chicago.
- PAGLIUCA, WILLIAM 1982: Prolegomena to a theory of articulatory evolution. Ph.D. diss., State University of New York, Buffalo.
- PERKINS, REVERE D. 1980: The evolution of culture and grammar. Ph.D. diss., State University of New York, Buffalo.
- 1989: Statistical techniques for determining language sample size. – *Studies in Language* 13 s. 293–315.
- SWEETSER, EVE E. 1990: From etymology to pragmatics. Metaphoric and cultural aspects of semantic structure. Cambridge Studies in Linguistics 54. Cambridge University Press, Cambridge.
- VOEGELIN, C. F. – VOEGELIN, F. M. 1978: Classification and index of the world's languages. Elsevier, New York.
- WILLETT, THOMAS 1988: A cross-linguistic survey of the grammaticalization of evidentiality. – *Studies in Language* 12 s. 51–97.

NÄKÖKULMIA S2-OPETUKSEEN

Eija Aalto ja Minna Suni (toim.) *Kohdekielenä suomi. Näkökulmia opetukseen.* Korkeakoulujen kielikeskuksen selosteita 1. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 1993. 133 s. ISBN 951-34-0051-4.

Ei-suomenkielisten suomen opetus juontaa juurensa jo niinkin kaukaa kuin 1600-luvun puolestavälistä, mutta järjestelmällinen ja laaja S2-tutkimus on herännyt vasta viime vuosina. Puheena oleva Eija Aallon ja Minna Sunin toimitte esittelee näkökulmia tähän orastavaan suomen kielen oppimisen tutkimukseen ja toimii erinomaisena johdatuksena siihen tutkimuksen ja opetuksen tilaan, jossa suomi toisena kielenä tällä hetkellä on.

Kirja koostuu kuudesta lyhyehköstä artikkelista, joissa pyritään tarkastelemaan suomea toisena kielenä eri näkökulmista. Kielitypologista näkökulmaa S2-tutkimukseen ja -opetukseen edustaa Sirkku Lato-

maan artikkeli *Mitä hyötyä on oppijoiden kielitaustan tuntemisesta?* Ulla Richardssonin artikkelissa *Näkökulmia puhutun suomen oppimiseen ja opettamiseen* aihetta tarkastellaan puolestaan foneettis-fonologiselta kannalta. Maisa Martinin mukana ollaan *Matkailijana Morfologiassa*, ja Erik Geber esittelee syntaksin oppimista ja opetusta artikkelissaan *Suomen lauseopin didaktiikkaa*. Pirkko Muikku-Werner tuo mukaan pragmaattisen näkökulman artikkelissa *Pragmatiikka ja suomi vieraana kielenä*, ja viimeisen artikkelin kirjoittaja, julkaisun toinen toimittaja Minna Suni tuo esille vuorovaikutuksellisen aspektin artikkelissaan *Oppijan tavoitteena arkikeskus-*